

FAZL-İ İMÂM HAYRÂBÂDÎ

(فضل إمام الخيبر آبادي)

Fazl-ı İmâm b. Muhammed
el-Erşed el-Ömerî el-Hargâmî
(ö. 1244/1829)**Hindistanlı âlim.**

Leknev'in 75 km. kuzeyinde bulunan, Şah Cihan'ın "Hindistan'ın Şirazi" diye tanıttığı Hayrâbâd'da doğdu. *el-Fetâva'l-Âlemgîriyye*'yi derleyenlerden biri olan Molla Ebü'l-Vâiz Hargâmî'nin anne tarafından yeğenidir. Tahsilini, o dönemde önemli bir eğitim ve kültür merkezi olan Hayrâbâd'da buranın tanınmış âlimlerinden Abdülvâcîd Kırmânî'den tamamladı.

Fazl-ı İmâm, Doğu Hindistan Şirketi yönetiminde bulunan ve bu şirketin hizmetindeki yerlilerle ilgili konularda en yüksek seviyede danışmanlık görevini yerine getiren Delhi sadrû's-sudurluğu ve müftülüğüne tayin edildi. Bu görevi kabul eden ilk Hindistanlı müslüman âlim olan Fazl-ı İmâm, ayrıca bu unvanla kadılığa tayin edilecekleri seçmek, âlimler, din adamları ve diğer ihtiyaç sahibi aydınlardan gelen malî yardım, emlak, eimme arazisi veya "meded maaş" tahsisi taleplerini incelemekle de görevliydi; bu görevini emekliye ayrılıncaya kadar devam ettirdi.

Aklî ilimlere özel ilgi duyan Hayrâbâdî resmî çalışmalarını yanında mantık ve felsefe dersleri de verdi. Öğrencilerini çok sevdiği ve başarılı bir hoca olduğu anlaşılmaktadır. Fazl-ı İmâm, Doğu Hindistan Şirketi'ndeki görevinden muhtemelen 1827 yılında ayrılmış, yerine öğrencilerinden Sadreddin Âzürde tayin edilmiştir. Daha sonra Pencap'ta, Sutlej nehrinin güneyinde yarı özerk bir prenslik olan Patiâlâ'nın reisi nezdinde bakan olarak çalışan Fazl-ı İmâm kısa bir süre sonra bu görevden de ayrılarak doğduğu şehre çekildi ve orada öldü. Oğullarından Fazl-ı Hak da meşhur bir âlimdir.

Eserleri. 1. *el-Mirkâtü'l-Mizâniyye* (Delhi 1886, 1888). Genellikle Necmeddin Ali b. Ömer el-Kâtibî'nin *eş-Şemsiyye*'si ile Teftâzânî'nin *Tehzîbü'l-manţık ve'l-kelâm*'ına dayanan mantıkla ilgili bir ders kitabıdır. Torunu Abdülhak b. Fazl-ı Hak tarafından şerh edilen eser Urduca'ya da çevrilmiştir. 2. *Telhîsü's-Şifâ*. İbn Sinâ'nın *eş-Şifâ* adlı eserinin özetidir. 3. *Âmednâme*. Farsça'ya yeni başlayanlar için Farsça masdarlar hakkında bilgi veren bu küçük eserin Eved-

li ilim adamları ve önde gelen ulemâdan bazılarının kısa biyografilerini ihtiva eden dördüncü bölümü, Bezmî Ensârî'nin (A. S. Bazmee Ansari) İngilizce tercümesi ve bazı açıklamalarıyla birlikte *Terâcimü'l-fuzalâ* adıyla yayımlanmıştır (Karachi 1956). Müellifin bunlardan başka *Teşhîzü'l-ezhân fî şerh'il-Mizân*, *Hâşiye 'ale'l-Hâşiyye't-Zâhidiyye el-Kuţbiyye*, *Hâşiye 'ale'l-Hâşiyye't-Zâhidiyye el-Celâliyye* ve *Terceme-i Târîh-i Yemînî* adlı eserleri de bulunmaktadır (yazma nüshaları için bk. Ellis, II, 329-330; Storey, I/1, s. 252; *EI*² [İng.], II, 736).

BİBLİYOGRAFYA :

Fazl-ı İmâm Hayrâbâdî, *Terâcimü'l-fuzalâ* (nşr. A. S. Bazmee Ansari), Karachi 1956, s. I-III, 35-36; Vahidullah Bedâünî, *Muhtaşaru Seyr-i Hindistân*, Muradâbâd 1273/1857, s. 60; Gâlib, *Külliyât-ı Neşr-i Gâlib*, Leknev 1871, s. 42-43; Rahman Ali, *Tezkire-i 'Ulemâ-i Hind*, Leknev 1332/1914, s. 162; Beşirüddin Ahmed, *Vâkı'ât-ı Dârü'l-hükümet-i Dihlî*, Agra 1919, s. 414-415; Gül Hasan Şah Pinîpâtî, *Tezkire-i Gausiyye*, Lahor, ts., s. 125; M. Bahâullah Gûpâmevî, *Siyerü'l-'ulemâ*, Kanpûr 1346, s. 21-22; Storey, *Persian Literature*, I/1, s. 252; Zubaid Ahmad, *Contribution of India to Arabic Literature*, Allahabad 1946, bk. İndeks; Abdüşşâhid Han Şirvânî, *Bâgî Hindustân*, Bijnor 1947, s. 16-35; Seyyid Ahmed Han, *Âşârü's-şanâid*, Karaçi 1955, IV, 97-98; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtir*, VII, 374; Abdülkâdir Râmpûrî, *Rûznâme*, Karaçi 1960, I, 257; A. G. Ellis, *Catalogue of Arabic Books in the British Museum*, London 1967, II, 329-330; A. S. Bazmee Ansari, "Fađl-i İmâm", *EI*² (İng.), II, 736.

A. S. BAZMEE ANSARI

FAZL b. REBÎ'

(الفضل بن الربيع)

Ebü'l-Abbâs el-Fazl b. er-Rebî'
b. Yûnus
(ö. 208/823-24 [?])**Abbâsî veziri.**

138'de (755-56) doğdu. Babası Rebî' b. Yûnus Halife Ebü Ca'fer el-Mansûr'un hâcibi idi. Ebü Ca'fer el-Mansûr, Abbâsî Devleti'nde İran nüfuzunu azaltmak için kabiliyetli Araplar'ı destekliyor ve onların devlet yönetiminde görev almalarını istiyordu. Bundan dolayı Rebî' b. Yûnus'u hâcib tayin etti. Oğlu Fazl da Halife Hâdî-İlîelhak tarafından hâcib tayin edildi. Hârûnürreşid, Fazl b. Rebî' çok takdir ettiği halde annesi Hayzûrân'dan çekindiği için onun ölümüne karar (173/789) kendisine idarî görev vermedi. Daha sonra ise Fazl'ı devlet harcamalarıyla ilgili divanda görevlendirdi, ardından da hâcib tayin etti (179/795-96). Bermekîler'in gözden düştüğü 187 (803) yılında Yahyâ b. Hâlid el-

Bermekî azledilerek yerine Fazl b. Rebî' sınırlı yetkilerle vezir tayin edildi.

Hârûnürreşid, Râfî' b. Leys'in isyanını bastırmak üzere çıktığı sefer sırasında Tûs'ta vefat edince (193/809) Fazl b. Rebî' Hâsimî ileri gelenlerini ve kumandanları toplayıp Emîn için biat aldı ve orduya Bağdat'a geri gönderdi. Horasan valisi olan ağabeyi Me'mûn da Emîn'i halife olarak tanıdı.

Halife Emîn tarafından vezirlikte bırakılan Fazl Bağdat'a gelir gelmez İbn Mâhân ile birlikte, Me'mûn'u ve o sırada el-Cezîre valisi olan Mü'temen'i veliahtlıktan azletmesi için Halife Emîn'i tahrik ettiler. Sâhibü dîvânî'r-resâil Yahyâ b. Süleym bu fikre karşı çıkınca halife onu azarladı, "eş-şeyhü'l-muvaffak, el-vezîrû'n-nâsih" olarak tavsif ettiği Fazl b. Rebî'in görüşünün doğru olduğunu söyledi ve hutbede Me'mûn'dan sonra oğlu Mûsâ'nın adını zikrettirdi. Daha sonra her ikisini de azlederek Mûsâ'yı veliaht tayin etti (195 başları/810 sonları). Bunun üzerine Me'mûn isyan etti; Emîn de sert yönetimiyle tanınan İbn Mâhân'ı bu isyanı bastırmakla görevlendirdi. Ancak İbn Mâhân, Me'mûn'un Tâhir b. Hüseyin kumandasındaki kuvvetleri karşısında mağlûp oldu. Fazl b. Rebî'in aynı yıl Abdurrahman b. Cebele el-Ebnâvî'nin idaresinde gönderdiği ikinci bir ordu da bozguna uğratıldı. Ardından gönderilen üçüncü ordu savaşa girmeden geri dönmüş Fazl b. Rebî' son çare olarak meşhur kumandanlarından Abdülmelik b. Sâlih b. Ali'yi Tâhir b. Hüseyin'e karşı sevketti, fakat yine sonuç alamadı. Me'mûn'a bağlı kuvvetler bir yıl süren kuşatmadan sonra Muharrem 198'de (Eylül 813) Bağdat'a girdiler. Emîn Tâhir'in emriyle öldürüldü (24-25 Muharrem 198 / 24-25 Eylül 813). Fazl b. Rebî' ise kaçıp gizlendi. Ancak Bağdat halkı Me'mûn'un Merv'de hüküm sürmesine ve ülke yönetimini Fazl b. Sehl ile Hasan b. Sehl'in eline bırakmasına şiddetle karşı çıkarak İbrâhim b. Mehdî'yi halife ilân etti (201/816-17). Bunun üzerine Fazl b. Rebî' tekrar ortaya çıktı. İbrâhim b. Mehdî'nin halifeliği kısa sürünce Fazl bu defa Basra'da bulunan Yezîd b. Müneccâ el-Mühellebî'nin yanına kaçtı. Me'mûn'un emriyle bütün malları müsâdere edildiysede daha sonra affedilip parasının 360.000 dirhemi iade edildi. Me'mûn'dan eman alarak Bağdat'a dönen Fazl'a hiçbir idarî görev verilmedi. Fazl b. Rebî' 207 (822-23) veya 208 (823-24) yılında vefat etti.

Bazı tarihçiler Emîn ile Me'mûn arasındaki mücadelenin, aslında idarede